

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ВОЙТЮК ІРИНА ВІКТОРІВНА

УДК 376-056.31-053.41:159.955]:74(043.3)

**КОРЕКЦІЯ МИСЛЕННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗАСОБАМИ
НЕТРАДИЦІЙНОЇ ЗОБРАЖУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
Синьов Віктор Миколайович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
професор кафедри психокорекційної педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Дмитрієва Ірина Володимирівна,
Донбаський державний педагогічний
університет, завідувач кафедри технологій
спеціальної та інклюзивної освіти;

кандидат педагогічних наук
Триkoz Сніжана Валеріївна,
Інститут спеціальної педагогіки
і психології імені Миколи Ярмаченка
Національної академії педагогічних наук України,
старший науковий співробітник
відділу освіти дітей з порушеннями
інтелектуального розвитку.

Захист відбудеться 21 грудня 2020 р. об 11-00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.23 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 20 листопада 2020 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С.В. Федоренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Наразі є важливим розв'язання завдання успішної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами у соціальну реальність нашої країни. У центрі цієї проблематики – старший дошкільник з інтелектуальними порушеннями. Саме науково обґрунтована корекція мислення такої дитини, психолого-педагогічний супровід її розвитку забезпечує підґрунтя створення передумов навчальної діяльності, успішної соціалізації дошкільників з інтелектуальними порушеннями та виводить на перший план потребу кардинально нового ставлення й підтримки такої дитини на етапі дошкільного дитинства у системі виховання – спеціального, інклюзивного та інтегрованого.

Отже, на сьогодні в системі дошкільної освіти України набуває все більшого значення питання інтеграції дітей з інтелектуальними порушеннями у заклади дошкільної освіти.

Про це свідчать нормативно-правові документи щодо соціалізації та навчання дітей з особливими освітніми потребами: Лист МОН України «Щодо організації діяльності інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах» (2015), Наказ МОН України «Про затвердження Плану заходів щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому просторі» (2015), Наказ МОН України «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» (2017), Наказ МОН України «Про затвердження Типового переліку спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних та спеціальних групах закладів дошкільної освіти» (2019). Представлені нормативні документи є доказом необхідності прискіпливої уваги до дітей з інтелектуальними порушеннями. Проблеми корекційного навчання та виховання таких дітей на різних етапах становлення психокорекційної педагогіки та психології в Україні були предметом вивчення багатьох науковців (В. Бондар, Л. Вавіна, О. Гаврилов, І. Дмитрієва, І. Єременко, М. Козленко, Н. Коломинський, М. Матвєєва, Г. Мерсіянова, С. Миронова, Т. Сак, В. Синьов, Н. Стадненко, М. Супрун, К. Турчинська, О. Хохліна, Д. Шульженко та ін.).

Принципи корекційної роботи з дітьми з інтелектуальним порушенням було закладено в працях Л. Виготського та знайшли своє продовження в дослідженнях О. Граборова, Г. Дульнєва, І. Єременка, Л. Занкова, В. Лубовського, В. Синьова, І. Соловійова, Ж. Шиф.

Теоретико-практичні аспекти досліджень у галузі спеціальної дошкільної педагогіки і психології щодо впливу раннього розвитку інтелектуального компоненту на подальше навчання дітей з особливими потребами у школі досліджували Л. Венгер, Г. Вигодська, О. Катаєва, І. Кузава, Є. Леонгард, Є. Стребєлева, М. Шеремет та ін.

Дослідженням про позитивний коригуючий вплив образотворчого мистецтва на пізнавальну діяльність дітей з інтелектуальною недостатністю присвячено праці: Т. Головіної, Н. Гордієнко, І. Дмитрієвої, Г. Мерсіянової, Г. Плешканівської, С. Трикоз та ін.

Проте, в науковій літературі майже не висвітлено питання корекції мислення старших дошкільників засобами нетрадиційної зображувальної діяльності, що й зумовило вибір теми дослідження: **«Корекція мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями засобами нетрадиційної зображувальної діяльності»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідницької роботи кафедри психокорекційної педагогіки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 8 від 07.04.2011 р.) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 29. 11.2011 р.).

Мета дослідження полягає у розробці та впровадженні теоретично обґрунтованого та експериментально перевіреного програмно-методичного комплексу для корекції мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями засобами нетрадиційної зображувальної діяльності.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз сучасного стану проблеми інтелектуальних порушень старших дошкільників та визначити основні підходи до її вивчення.

2. Розкрити корекційно-виховний потенціал нетрадиційної зображувальної діяльності та методика її використання для поліпшення розвитку мислення дітей старшого дошкільного віку.

3. Розробити критеріально-діагностичний інструментарій організації констатувального етапу дослідження та визначити актуальний стан мислення старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями на основі вивчення сформованості його критеріїв.

4. Обґрунтувати та експериментально перевірити програмно-методичний комплекс корекційно-виховної роботи з розвитку мислення старших дошкільників з інтелектуальними порушенням засобами нетрадиційної зображувальної діяльності.

Об'єкт дослідження: виховання дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями, спрямоване на поліпшення процесів їх розвитку та соціалізації.

Предметом дослідження є програмно-методичний комплекс корекційно-виховної роботи, спрямованої на розвиток мислення старших

дошкільників з інтелектуальними порушеннями засобами нетрадиційної зображувальної діяльності.

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань було використано такі **методи дослідження**:

- *теоретичні* - аналіз, синтез, порівняння та узагальнення науково-теоретичних джерел з проблеми дослідження з метою визначення основ вивчення стану питання корекції мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями та перспективних напрямів її вирішення;

- *емпіричні* - спостереження, бесіди з метою збору психолого-педагогічної інформації про особливості мислення старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями; психодіагностичні тести для отримання кількісно-якісних показників мислення старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями; психолого-педагогічні експерименти констатувального та формувального характеру для визначення структури, особливостей, критеріїв та рівнів мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями та перевірки ефективності реалізації програмно-методичного комплексу корекційно-виховної роботи з розвитку мислення старших дошкільників.

- *статистичні* - визначення відсоткової представленості показників, що відповідали певним рівням критеріїв мислення старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями та типовим інтелектуальним розвитком, порівняння отриманих результатів за параметричним критерієм ϕ Фішера (для залежних і незалежних вибірок).

Теоретико-методологічною базою дослідження є філософські та психолого-педагогічні концепції про гуманізм, дитиноцентрованість, соціальне значення освіти, єдність науки і практики у дослідженні її проблем (В. Андрущенко, І. Бех, І. Зязюн, В. Кремень, В. Сухомлинський, М. Ярмаченко та ін.), взаємозв'язки біологічного та соціального факторів у розвитку людини, наявність і взаємодія загальних і специфічних закономірностей соціалізації, навчання та виховання дітей з нормативним та порушеним розвитком (Л. Виготський, І. Єременко, Г. Костюк, С. Максименко, І. Моргуліс, В. Синьов та ін.), забезпечення рівних прав усіх дітей на якісну освіту з урахуванням їх типологічних та індивідуальних особливостей шляхом розвитку різних форм організації освіти – інклюзивних та спеціальних (В. Бондар, В. Засенко, А. Колупаєва, І. Кузава, М. Шеремет та ін.), сутність компенсаторно-корекційного спрямування навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами (Є. Синьова, В. Тарасун, С. Федоренко, Л. Фомічова, А. Шевцов, М. Шеремет, Д. Шульженко, М. Ярмаченко та ін.), суб'єктно-особистісний мультидисциплінарний підхід до кадрового забезпечення інклюзивної та спеціальної освіти (С. Миронова, Н. Пахомова, Л. Руденко, Д. Супрун, Л. Фомічова та ін.), корекційно-компенсаторний та психотерапевтичний потенціал естетичного виховання, його зв'язок з розумовим вихованням дітей, у яких є особливі освітні потреби

(Т. Головіна, І. Groшенков, І. Дмитрієва, Г. Мерсіянова, С. Трикоз, К. Щербакова та ін.).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що *вперше*: систематизовано та класифіковано теоретичні підходи до корекції мислення у дитячому віці; створено діагностичний інструментарій та методичку, спрямовану на визначення сучасного стану сформованості мислення старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями з врахуванням його критеріїв та рівнів; розроблено програмно-методичний комплекс корекційно-виховної роботи з розвитку мислення старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями;

уточнено та поглиблено наукові уявлення про зміст та особливості застосування нетрадиційної зображувальної діяльності як засобу корекції розвитку дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями;

подальшого розвитку набули: закономірності, принципи, методи та прийоми корекції розвитку дітей старшого дошкільного віку, положення про зміст та особливості вдосконалення їх психолого-педагогічного супроводу.

Практичне значення дослідження полягає в розробці: програмно-методичного комплексу корекційно-виховної роботи з розвитку мислення старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями засобами нетрадиційної зображувальної діяльності; критеріїв та рівнів сформованості для оцінки мислення старшого дошкільника з інтелектуальними порушеннями; практичних рекомендацій батькам та вихователям щодо застосування нетрадиційної зображувальної діяльності як засобу корекції розвитку старшого дошкільника з інтелектуальними порушеннями.

Отримані результати можуть бути використані: для підготовки та підвищення кваліфікації психолого-педагогічних кадрів закладів дошкільної освіти зі спеціальною та інклюзивною формами навчання; при розробленні навчально-методичних посібників для студентів, які навчаються за спеціальностями психологічного та педагогічного профілю; на відповідних курсах у системі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців за спеціальністю 016 Спеціальна освіта; у подальших наукових дослідженнях, спрямованих на корекцію розвитку старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями; практичними психологами та олігофренопедагогами для психолого-педагогічної корекції мислення і поведінки дітей з особливими потребами.

Результати дослідження реалізовано у діяльності закладів дошкільної освіти № 474 Управління освіти Дніпровської районної в м. Києві державної адміністрації (довідка про впровадження № 97 від 03.08.2020 р.); № 100 «Казка» Управління освіти Дарницької районної в м. Києві державної адміністрації (довідка про впровадження № 16/8 від 12.08.2020 р.); № 481 Управління освіти Дніпровської районної в м. Києві державної адміністрації (довідка про впровадження № 91 від 17.09.2020 р.); № 261 Управління освіти Дніпровської районної в м. Києві державної адміністрації (довідка про впровадження № 1 10/10 від 11.09.2020 р.); комунальних закладів

«Дошкільний навчальний заклад (ясла-садочок) комбінованого типу № 11 «Струмочок»» Слов'янської міської ради Донецької області (довідка про впровадження № 1-10/10 від 11.09.2020 р.); «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садочок) комбінованого типу № 25 «Дюймовочка»» Слов'янської міської ради Донецької області (довідка про впровадження № 19 від 10.09.2020 р.); «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садочок) комбінованого типу № 54 «Золота рибка»» Слов'янської міської ради Донецької області (довідка про впровадження № 77 від 11.09.2020 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дослідження доповідалися та обговорювалися на науково-практичних конференціях різних рівнів: Міжнародна науково-практична конференція «Корекційна освіта: історія, сучасність та перспективи розвитку» (Кам'янець-Подільський, 2013); VI Міжнародна науково-практична конференція «Сучасне дошкілля: реалії та перспективи» (Київ, 2013); IX Східно- та Центрально європейська Регіональна конференція з питань альтернативної комунікації (Київ, 2013); I Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми комплексної корекції аутистичних порушень» (Київ, 2016); II Міжнародна конференція з проблем аутизму «Відчиняючи двері» (Київ, 2017); III Міжнародний конгрес зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітології «Інклюзія в новій українській школі: виклики сьогодення» (Київ, 2017); а також на наукових семінарах: Всеукраїнський науково-методичний семінар «Інноваційні технології в дошкільній освіті України: забезпечення психологічного благополуччя дитини» (Київ, 2014); Регіональний науково-практичний семінар «Арт-терапія в практичній діяльності спеціального психолога» (Київ, 2017); засіданнях кафедри психокорекційної педагогіки факультету спеціальної та інклюзивної освіти.

Публікації. Основні результати дослідження представлені у 8 публікаціях автора, з них: 1 стаття в колективній монографії; 2 статті у зарубіжних виданнях; 5 статей у наукових фахових виданнях України.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (305 найменувань) та додатків. У тексті міститься 20 таблиць, 29 рисунків, 1 формула. Загальний обсяг дисертації становить 330 сторінок, з них основного тексту – 185 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, розкрито зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, охарактеризовано теоретико-методичні засади дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості щодо їх апробації й впровадження, надано інформацію про публікації автора та структуру дисертації.

У першому розділі – «Теоретичний аналіз проблеми корекції мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями» розкрито теоретико-методичні засади зазначеної проблеми.

Проблема корекції розвитку дітей та підлітків з порушенням інтелекту була об'єктом дослідження багатьох науковців, зокрема в Україні, які вивчали її з різних позицій – медико-психіатричних, психологічних, педагогічних, комплексно-дефектологічних, матеріали яких проаналізовані та узагальненні в ґрунтовних історико-педагогічних дослідженнях сучасних авторів (В. Бондар, В. Синьов, М. Супрун та ін.).

Попри значну кількість підходів до розкриття сутності поняття, більшість науковців дотримуються позиції, що розумова відсталість – неоднорідний стан, вона має багаточисленні причини виникнення, пов'язані з порушенням розвитку.

У нашому дослідженні зміст поняття «інтелектуальні порушення» трактується як група патологічних станів, що характеризуються порушенням системної взаємодії між інтелектуальною та афективною сферою, пізнавальної діяльності, що виявляється в загальному психічному недорозвитку з домінантним інтелектуальним дефектом та ускладненнями в соціальній адаптації.

Теоретичний аналіз наукових праць в галузі спеціальної, вікової та педагогічної психології дає змогу дійти висновків, що мислення у старшого дошкільника з інтелектуальними порушеннями відрізняється конкретністю та ситуативністю, слабкістю узагальнень, некритичністю, неусвідомленістю та хаотичністю дій у процесі вирішення завдань, низькою мотивацією розумової діяльності, розпливчатістю, недиференційованістю понять, зниженою можливістю вийти за межі безпосереднього конкретного досвіду та ін. Але, підходом до визначення перспектив інтелектуального розвитку зазначеної категорії дітей з позицій реального оптимізму, вітчизняні автори (В. Бондар, І. Дмитрієва, С. Миронова, В. Синьов, О. Хохліна, Є. Шульженко та ін.) наголошують на необхідності цілеспрямованого системного впливу на розвиток свідомості пізнавальної діяльності та соціальної поведінки дитини вже з дошкільного віку.

Узагальнюючи існуючі погляди щодо корекції розвитку дітей з особливими освітніми потребами, зазначимо, що корекція мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями – це цілеспрямоване корекційне, диференційоване навчання та виховання з психотерапевтичним ефектом, максимальна стимуляція усіх мисленнєвих операцій (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, критичність мислення), культурне зростання дитини в насиченому повноцінному освітньому середовищі, що може забезпечити успішне входження її в суспільство із залученням до усіх сфер життєдіяльності та значною мірою сприяти компенсації інтелектуального дефекту.

Важливим засобом корекції мислення дошкільників є нетрадиційна зображувальна діяльність, яку в педагогічній та психологічній практиці розглядають як сукупність методик, що побудовані на застосуванні та використанні нетрадиційних технік малювання, які за допомогою стимулювання креативних проявів дітей дозволяють здійснити розвиток

мислення та адекватність сприйняття дійсності, розширення обріїв емоційної, вольової, мотиваційної сфер. Вплив окремих видів мистецтва на психокорекцію недостатності емоційно-вольової, сенсорної, інтелектуальної сфер у дітей з різними видами порушень пізнавальної діяльності і поведінки вивчено у дослідженнях І. Грошенкова, І. Дмитрієвої, О. Коломійцевої, І. Кузави, С. Миловської та ін.

Нетрадиційні техніки зображувальної діяльності за умови спеціальної організації можуть бути дієвим засобом для розвитку та корекції мислення дітей дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями. Проте аналіз навчально-виховних програм, занять у спеціальних закладах дошкільної освіти засвідчив, що нетрадиційні техніки зображувальної діяльності не використовуються ефективно як засіб корекційно-виховної роботи, що спрямований на розвиток мислення старшого дошкільника та формування його особистісної готовності до подальшої соціалізації в її основних сферах – діяльності, спілкуванні та самосвідомості.

Для того, щоб уточнити, конкретизувати основні напрямки і «адреси» корекційного впливу на мислення дитини з інтелектуальними порушеннями як на центральний процес, який у комплексі з іншими психічними процесами – пізнавальними (відчуття, сприймання, запам'ятання і відтворення мовлення, уява) та емоційно-вольовими (переживання, вибіркоче ставлення) забезпечує опосередковані зв'язки індивіда з навколишнім світом, іншими людьми, і завдяки цьому детермінує розвиток і соціалізацію людини, у нашому дослідженні необхідно було здійснити експериментальне вивчення особливостей мислення за різними критеріями у порівнянні норми та інтелектуального відставання. Цьому було присвячено констатувальний етап дослідження.

У другому розділі «Дослідження стану розвитку мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями» проаналізовано стан розвитку мислення старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями на основі визначення критеріїв, показників та рівнів сформованості їх мислення та вибору відповідних методик діагностики.

Було виокремлено та обґрунтовано критерії мислення старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями: операційно-діяльнісний, мотиваційно-пізнавальний, емоційно-критичний. Операційно-діяльнісний критерій відображає спроможність дитини до виконання мисленнєвих дій аналізу, синтезу, порівняння, класифікації, абстрагування, узагальнення; здатність до переносу дій у нові умови при вирішенні наочно-дійових задач; рівень та особливості сформованості наочно-дієвого та наочно-образного мислення. Мотиваційно-пізнавальний критерій і його показники відбивають мотивацію, пізнавальний інтерес, цілеспрямованість, що пов'язані з динамікою втомлюваності та комунікабельності старшого дошкільника при виконанні завдань. Емоційно-критичний критерій відображає такі показники мисленнєвої діяльності, як емоційна реакція на зауваження, труднощі,

неуспіх, схвалення, критичність, вплив позитивних/негативних емоцій на подальшу діяльність, темп роботи, уважність.

Констатувальний етап дослідження охопив 157 дітей, з них 50 дітей – старшого дошкільного віку з нормотиповим інтелектуальним розвитком (НІР) та 107 дітей – з інтелектуальними порушеннями (ІПР) легкого ступеня. Оскільки матеріали констатувального експерименту в подальшому використовувалися на наступному (формульованому) етапі дослідження для забезпечення достовірності та надійності отриманих даних, вибірку дітей було розділено на дві групи – експериментальну (ЕГ) та контрольну (КГ). Кількість дітей в ЕГ складала – 53 особи, в КГ – 54 особи.

У констатувальному експерименті було визначено різні рівні актуального етапу мислення старших дошкільників – достатній, середній, низький, нульовий – та отримані наступні результати: більшість досліджуваних старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями характеризуються низьким та частково середнім рівнем за операційно-діяльнісним критерієм розвитку мислення. Так, діти з НІР взагалі демонстрували показники достатнього (82%) та середнього рівня (18%) інтелектуального розвитку, а з ІПР – низького рівня (ІПР ЕГ 98,1%, ІПР КГ – 96,29%). Середній рівень інтелекту у дітей з НІР зустрічався дуже рідко порівняно із представленістю показників достатнього рівня (18% проти 82%), а в дітей з ІПР порівняно із представленістю показників низького рівня (2,8% проти 97,19%).

За показниками мотиваційно-пізнавального критерію розвитку мислення дітей старшого дошкільного віку домінували середній та низький рівні. Були виявлені статистично значущі розбіжності у відсотковій представленості показників середнього ($\phi_{ЕГ/НІР}=2,07$ і $\phi_{КГ/НІР}=2,36$; $p \leq 0,01$) та низького рівнів ($\phi_{ЕГ/НІР}=6,97$ і $\phi_{КГ/НІР}=7,26$; $p \leq 0,001$), отриманих відповідно у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, та у дітей, що не мали таких порушень. Серед дітей з відхиленнями в інтелектуальному розвитку більше зустрічалося тих, хто мав низькі показники за мотиваційно-пізнавальним критерієм ($\phi=6,97$; $p \leq 0,001$). У групах дітей з ІПР на початку проведення формульованого експерименту спостерігалася значна відстороненість від освітнього процесу, низька пізнавальна активність, відсутність зацікавленості у результатах діяльності.

Порівняння показників за емоційно-критичним критерієм мислення у дітей з інтелектуальними порушеннями та дітей з нормотиповим інтелектуальним розвитком засвідчили статистичні відмінності ($p \leq 0,001$). Високі й середні показники значно частіше зустрічалися в групі дітей з типовим розвитком інтелекту, низькі – у групах дітей з інтелектуальними порушеннями. Також було підтверджено, що на початку експерименту показники емоційно-критичного критерію мислення в КГ та ЕГ дітей з ІПР суттєво не відрізнялися між собою.

Результати проведеного констатувального етапу дослідження засвідчили необхідність розробки комплексного та ефективного програмно-методичного комплексу виховної роботи з корекції мислення старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями, спрямованого на поліпшення цього процесу у всіх його складових (операційно-діяльнісного, мотиваційного, емоційно-критичного).

На етапі дослідження, матеріали якого розглядаються у другому розділі дисертації, крім дітей з нормальним і порушеним інтелектом, до роботи було залучено 43 батьки, 24 педагога та 10 практичних психологів, у яких з'ясовувався рівень їх готовності до роботи з використанням у корекційно-виховних цілях засобів нетрадиційної зображувальної діяльності і формувалася така готовність (перш за все – мотиваційна та операційна).

У третьому розділі «Програмно-методичний комплекс корекції мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями засобами нетрадиційної зображувальної діяльності» – представлено зміст зазначеного комплексу як системи роботи та результати формувального експерименту.

Програмно-методичний комплекс корекційно-виховної роботи з розвитку мислення старших дошкільників – це система комплексної, цілеспрямованої, особистісно-орієнтованої, міжсуб'єктної взаємодії дитини старшого дошкільного віку, дорослого та однолітків в художній діяльності, в художньому корекційно-виховному середовищі, завдяки якому створюються унікальні, сприятливі умови для інтелектуального становлення, пізнання культури в емоційно-практичній формі, засвоєння загальнокультурних цінностей, формування індивідуальної неповторності дитини та корекції її психічного здоров'я.

Експериментальний програмно-методичний комплекс спирався на принципи: цілеспрямованості; діяльнісного підходу; врахування зони найближчого розвитку дитини; індивідуального та диференційованого підходу; єдності діагностики та корекції; врахування вікових та індивідуальних особливостей дитини; попереджального характеру корекції, з точки зору запобігання виявленню негативних новоутворень в особистості дитини як вторинних ознак первинно порушеного мисленнєвого розвитку.

На етапі формувального експерименту дослідження проводилося у 3 етапи.

1. Організаційний етап включав 2 напрями:

- робота з педагогами, вихователями, психологами, які були ознайомлені з сутністю та змістом програмно-методичного комплексу. Була проведена робота з детального роз'яснення видів, типів нетрадиційної зображувальної діяльності як засобу корекції мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями. Для педагогів проводилися спеціальні тренінги: «Нетрадиційні техніки малювання», «Ізотерапія», «Музикотерапія», «Казкотерапія»;

- робота з батьками, що включала ознайомлення батьків із закладом дошкільної освіти, позитивне налаштування батьків на подальшу співпрацю, соціально-педагогічне дослідження родини (анкетування, бесіди, інтерв'ю), інформування щодо психолого-педагогічних особливостей розвитку дитини відповідної вікової категорії.

2. Основний - корекційний - етап включав:

- спільну діяльність закладу дошкільної освіти та батьків, засновану на використанні нетрадиційних технік малювання, як засобу корекції мислення дітей;

- основний зміст роботи з розвитку мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями. Ця робота здійснювалася у три підетапи: пропедевтичний, основний, завершальний.

3. Контрольний етап складався з таких напрямів:

- підбиття підсумків взаємодії педагогів та батьків у корекційному впливі на розвиток особистості дитини, перспективи подальшого партнерства;

- проведення повторного діагностування за розробленою на констатувальному етапі методикою виявлення рівнів сформованості мислення старшого дошкільника з інтелектуальними порушеннями, оцінки ефективності експериментальної роботи.

Отже, напрям корекційної роботи з дітьми (основний - корекційний – етап) мав три підетапи: пропедевтичний, основний, завершальний

Метою пропедевтичного підетапу стала підготовка дитини до групової роботи. Індивідуальні заняття, що проводилися на пропедевтичному етапі, були спрямовані на подолання замкненості, тривожності, агресивності, зняття негативних реакцій на зауваження, невдачу. На цьому етапі практикувалися поєднання завдань нетрадиційної зображувальної діяльності з елементами музикотерапії, психогімнастики, ігрових технологій, казкотерапії.

Основний підетап психолого-педагогічної корекції у програмно-методичному комплексі корекційно-виховної роботи з розвитку мислення старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями реалізувався у формі групових інтегрованих корекційно-психотерапевтичних занять. Метою цього етапу було формування продуктивної діяльності, активізація ініціативності, пізнавальних мотивів; подолання пасивного сприйняття дійсності; підвищення рівня наочно-дійового та наочно-образного мислення; креативності, максимальна стимуляція усіх мисленнєвих операцій (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, формування елементів критичності мислення).

Завершальний, контрольний підетап передбачав аналіз результатів корекційного впливу та зафіксував суттєві якісні та кількісні зміни за результатами діагностики рівня сформованості усіх характеристик (критеріїв) розвитку мислення дітей старшого дошкільного віку з

інтелектуальними порушеннями в експериментальній групі у порівнянні з контрольною.

Таблиця 1

Представленість показників розвитку мислення дітей експериментальної та контрольної груп з інтелектуальними порушеннями на контрольному етапі дослідження (за усіма виділеними критеріями)

Рівні	операційно-діяльнісний критерій		φ	мотиваційно-пізнавальний критерій		φ	емоційно-критичний критерій		φ
	ІПР ЕГ n=53 після	ІПР КГ n=54 після		ІПР ЕГ n=53 після	ІПР КГ n=54 після		ІПР ЕГ n=53 після	ІПР КГ n=54 після	
Достатній	-	-		-	-		9,5% (n=5)	7,41% (n=4)	0,39
Середній	32,07% (n=17)	5,6% (n=3)	2,56 **	47,17% (n=25)	27,78% (n=15)	2,09 *	62,26% (n=33)	35,19% (n=19)	2,84 **
Низький	67,92% (n=36)	94,4% (n=51)	3,19 ***	52,83% n=28	72,22% (n=39)	2,09 *	28,3% (n=15)	57,40% (n=31)	3,09 ***
Нульовий	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Примітка: * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,05$; *** - $p \leq 0,001$.

Отже, як бачимо з таблиці 1, представленість середніх показників за всіма критеріями мислення старших дошкільників з експериментальної групи значно перевищують такі критерії у дітей з контрольної групи. У результаті апробації програмно-методичного комплексу корекційно-виховної роботи з розвитку мислення старших дошкільників, діти з експериментальної групи стали значно відрізнятися від однолітків з контрольної групи набутими технічними навичками зображувальної діяльності, набули вмінь вибірково використовувати засоби виразності. У змісті малюнка стали переважати предмети, рідше явища, почали простежуватися елементарні зв'язки між ними, з'явився сюжет. Отримане зображення практично завжди стало збігатися з реаліями. Дітям стала властива непряма підтримка педагога. Свій малюнок їм завжди подобається. Дошкільники демонструвати адекватну поведінку та відсутність негативних реакцій, здатність переносити дії у нові умови при вирішенні наочно-дієвих завдань; зріс рівень сформованості наочно-дієвого та наочно-образного мислення; у дітей експериментальної групи значно підвищилися мотивація, пізнавальний інтерес, цілеспрямованість. Позитивні зміни в експериментальних групах були статистично достовірними (* - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,05$; *** - $p \leq 0,001$), що підтверджує ефективність формувального етапу дослідження.

Отже, результати втілення в практику роботи експериментального програмно-методичного комплексу корекційно-виховної роботи з розвитку мислення старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями показали його ефективність.

ВИСНОВКИ

Теоретико-експериментальне дослідження проблеми корекції мислення старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями засобами нетрадиційної зображувальної діяльності та аналіз результатів констатувального та формувального етапів дослідження дозволили зробити такі висновки:

1. Виокремлено п'ять основних підходів до визначення проблеми порушення інтелектуального розвитку: медичний, дефектологічний, педагогічний, психологічний, психолого-педагогічний. На основі узагальнення цих наукових підходів «інтелектуальні порушення» розкрито як групу патологічних станів, що характеризуються порушеннями системної взаємодії між інтелектуальною та афективними сферами, особливостями пізнавальної діяльності, що виявляються в загальному психічному недорозвитку з домінантним інтелектуальним дефектом та ускладненнями в соціальній адаптації.

Корекція мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями – це цілеспрямоване на поліпшення розвитку дитини диференційоване навчання та виховання з психотерапевтичним ефектом, максимальна стимуляція усіх мисленневих операцій (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, критичність мислення), культурне зростання дитини в насиченому повноцінному освітньому середовищі, що може забезпечити успішне входження її в суспільство з залученням до різних сфер активної та адекватної життєдіяльності.

2. Розкрито корекційно-розвивальний потенціал нетрадиційної зображувальної діяльності. З'ясовано, що нетрадиційна зображувальна діяльність є дієвим засобом для розвитку та корекції мислення дітей з інтелектуальними порушеннями, використовується як елемент психокорекції, впливаючи тим самим і на якість вербального контакту. Нетрадиційні техніки зображувальної діяльності допомагають дитини зорієнтуватися у просторі, оцінити властивості предметів, скоригувати сенсорний розвиток; значно впливають на операційні компоненти мислення, на ефективність вирішення наочно-образних завдань; формування позитивної самооцінки дитини; на позбавлення від негативних почуттів; мотивації інтересу до інтелектуальної діяльності, до пізнання світу та мистецтва, до креативності.

3. Розроблено критеріально-діагностичний інструментарій організації констатувального етапу дослідження стану мислення старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями, який включав критерії, показники розвитку мислення старших дошкільників, методики діагностики мислення. Виокремлено наступні критерії мислення старшого дошкільника: операційно-діяльнісний, мотиваційно-пізнавальний та емоційно-критичний.

Досліджено актуальний стан мислення старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями на основі вивчення сформованості його критеріїв. Виявлено наступні результати: більшість досліджуваних старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями характеризуються низьким

та частково середнім рівнем за операційно-діяльнісним критерієм розвитку мислення.

За показниками мотиваційно-пізнавального критерію розвитку мислення дітей старшого дошкільного віку домінували середній та низький рівні. Нами були виявлені статистично значущі розбіжності у відсотковій представленості показників середнього ($\phi_{\text{ЕГ/НІР}}=2,07$ і $\phi_{\text{КГ/НІР}}=2,36$; $p \leq 0,01$) та низького рівнів ($\phi_{\text{ЕГ/НІР}}=6,97$ і $\phi_{\text{КГ/НІР}}=7,26$; $p \leq 0,001$), отриманих відповідно у дітей з порушенням в інтелектуальному розвитку (ПІР) та у дітей, що не мали таких порушень (НІР).

Порівняння показників емоційно-критичного критерію мислення у дітей з інтелектуальними порушеннями розвитку та дітей з нормальним інтелектуальним розвитком засвідчили статистичні відмінності ($p \leq 0,001$) між показниками емоційно-критичного критерію мислення дітей з різним рівнем мислення. Високі й середні показники значно частіше зустрічалися у групі дітей з нормальним розвитком інтелекту, низькі – у групах дітей із інтелектуальними порушеннями. Результати діагностики актуального стану мислення старших дошкільників засвідчили низький рівень його сформованості.

4. Визначено, що програмно-методичний комплекс корекційно-виховної роботи з розвитку мислення старших дошкільників представляє цілеспрямоване корекційне, диференційоване навчання та виховання з психотерапевтичним ефектом, максимально стимулює усі мисленнєві операції (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, критичність мислення), стимулює культурне зростання дитини в насиченому повноцінному освітньому середовищі, що може забезпечити успішне входження її в суспільство із залученням до різних сфер життєдіяльності.

Впровадження та апробація програмно-методичного комплексу розвитку мислення дітей старшого дошкільного віку засобами нетрадиційної зображувальної діяльності здійснювалися за трьома основними напрямками: робота з батьками, педагогами, дітьми. Головною метою роботи є залучення батьків та вихователів до системної взаємодії з професіоналами, створення єдиного простору закладу дошкільної освіти й родини задля забезпечення гармонійної корекції вихованців та їхнього подальшого інтелектуального становлення. Впровадження програмно-методичного комплексу передбачало системність, повторюваність, послідовність та систематичність корекційної роботи.

5. Апробація розробленого програмно-методичного комплексу корекційно-виховної роботи з розвитку мислення старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями засвідчила його доцільність та ефективність. Суттєві відмінності відзначалися між представленістю показників середнього рівня (й відповідно низького рівня) в контрольній та експериментальній групах за всіма критеріями мислення старшого дошкільника. За *операційно-діяльнісним компонентом мислення* в експериментальній та контрольній

групах відмінності у представленості середніх показників за критерієм φ -Фішера дорівнювали $\varphi=2,56$, що відповідало рівню статистичної значущості $p \leq 0,01$; за *мотиваційно-пізнавальним компонентом* відмінності дорівнювали $\varphi=2,09$, що відповідало рівню статистичної значущості $p \leq 0,05$; за *емоційно-критичним компонентом* відмінності дорівнювали $\varphi=2,84$, що відповідало статистично значущому рівню $p \leq 0,01$.

Представлене дослідження не вичерпує усіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективами для подальшого вивчення є розроблення системи діагностики та психолого-педагогічного супроводу дітей з порушеннями пізнавального і поведінкового розвитку на ранніх етапах онтогенезу з урахуванням можливостей забезпечення позитивної динаміки з допомогою спеціального естетично-дидактичного матеріалу як традиційного (наприклад, фольклорного), так і нетрадиційного характеру.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Войтюк І. В. Проблема корекції мислення розумово відсталих дітей у психічно-педагогічній літературі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2012. Вип. 21. С. 344-348.

2. Войтюк І. В. Образотворче мистецтво як засіб корекційного навчання розумово відсталих дошкільників. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2013. Вип. 23. С. 28-31.

3. Войтюк І. В. Своєчасне правильне виявлення патологій - перший успішний крок до корекційного навчання розумово відсталих дошкільників. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2013. Вип. 24. С. 43-48.

4. Войтюк І. В. Малювання - графічна промова розумово відсталих дошкільників. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2014. Вип. 25. С. 33-37.

5. Войтюк І. В. Розвиток творчих здібностей засобами нетрадиційної зображувальної діяльності у розумово відсталих старших дошкільників. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія*. 2014. Вип. 26. С. 45-49.

Стаття у монографії

6. Irina Voityuk. Theoretical and methodological analysis of the problem of intellectual development of personality in psychological and pedagogical literature. *The XXI century education: realities, challenges, development trends:*

collective monograph / Ed.: prof. Hanna Tsvietkova Hameln : Inter GING, 2020. 658 с. Hameln, 2020. С. 153-172. <https://doi.org/10.192219/978-3-946407-09-6>.

Статті у зарубіжних виданнях

7. Irina Voityuk. Peculiarities of thinking of the children of the elderl y preschool age with disorders of intellectual development. German Science Herald. 2019. № 4. P.7-13. <https://dwherold.de/onewebmedia/2019/4-2019/7-13%20Voityuk.pdf> Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

8. Irina Voityuk. Non-traditional technique of multiple activities as a means of correction of the thought of older preschools. 2019. № 4. С. 95-100. **Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.**

АНОТАЦІЇ

Войтюк І. В. Корекція мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями засобами нетрадиційної зображувальної діяльності. – рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2020.

Дисертаційна робота присвячена проблемі корекції мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями засобами нетрадиційної зображувальної діяльності.

Визначено критерії мислення старшого дошкільника: операційно-діяльнісний, мотиваційно-пізнавальний та емоційно-критичний.

Встановлено незадовільний стан використання нетрадиційних технік зображувальної діяльності як засобу корекційно-виховної роботи, спрямованої на корекцію мислення старшого дошкільника та формування всебічно розвиненої особистості. Запропонований програмно-методичний комплекс розвитку мислення для дітей старшого дошкільного віку засобами нетрадиційної зображувальної діяльності, що передбачає системність, повторюваність, послідовність та систематичність корекційної роботи. Програмно-методичний комплекс реалізовувався у трьох напрямках: підвищення фахової компетентності педагогів, залучення батьків до корекційної роботи та проведення групових інтегрованих корекційно-психотерапевтичних занять.

Доведена ефективність експериментального програмно-методичного комплексу.

Ключові слова: мислення, корекція, нетрадиційні техніки зображувальної діяльності, діти старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями.

Войтюк І. В. Коррекция мышления детей старшего дошкольного возраста с интеллектуальными нарушениями средствами нетрадиционной изобразительной деятельности. - рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 – коррекционная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2020.

Диссертация посвящена проблеме коррекции мышления детей старшего дошкольного возраста с интеллектуальными нарушениями средствами нетрадиционной изобразительной деятельности.

Определены критерии мышления старшего дошкольника: операционно-деятельностный, мотивационно-познавательный и эмоционально-критический.

Установлено неудовлетворительное использование нетрадиционных техник изобразительной деятельности как средства коррекционно-воспитательной работы, направленной на коррекцию мышления старшего дошкольника и формирование всесторонне развитой личности. Предложен программно-методический комплекс развития мышления у детей старшего дошкольного возраста средствами нетрадиционной изобразительной деятельности, предусматривающий системность, повторяемость, последовательность и систематичность коррекционной работы. Программно-методический комплекс реализовывался в трех направлениях: повышение профессиональной компетентности педагогов, привлечение родителей к коррекционной работе и проведение групповых интегрированных коррекционно-психотерапевтических занятий.

Доказана эффективность экспериментального программно-методического комплекса.

Ключевые слова: мышление, коррекция, нетрадиционные техники изобразительной деятельности, дети старшего дошкольного возраста с интеллектуальными нарушениями.

Voytiuk I. V. Correction of thinking of children of senior preschool age with intellectual disabilities by means of non-traditional fine arts.

Thesis for a Candidate Degree in Pedagogical Sciences, specialty 13.00.03 – Correctional Pedagogy. - National Pedagogical Drahomanov University. – Kyiv, 2020.

The dissertation is devoted to the problem of correction of children 's thinking senior preschool age with intellectual disabilities by means non-traditional painting activities.

It was found that the correction of thinking of older preschool children with intellectual disabilities involves targeted corrective, differentiated training and education with a psychotherapeutic effect, maximum stimulation of all mental operations (analysis, synthesis, generalization, comparison, critical thinking), cultural growth the child in a rich full-fledged educational environment that can to ensure its successful entry into society with involvement in all areas life and even contribute to full compensation (partial or complete) intellectual defect.

Non-traditional pictorial activity in the dissertation is considered as an effective tool for the formation and correction of thinking of children with disabilities intellectual development; used as an element of psychocorrection, thus affecting the quality of verbal contact.

Researched the real state of development of thinking of senior preschoolers with intellectual violations; criterion-diagnostic tools have been developed organization of the ascertaining stage of research of a condition of thinking of seniors preschoolers with intellectual disabilities. Separated the following criteria for thinking of a senior preschooler: operational, motivational-cognitive and emotional-critical. The program-methodical complex of development of thinking for is developed children of senior preschool age by means of non-traditional pictorial activities, containing the main blocks: diagnostic (conducted for the purpose of systematic monitoring of the development of children's thinking and evaluation of the effectiveness of the complex. This stage included: initial, basic and final diagnosis); the block of psychological and pedagogical correction provided realization of direct corrective influence on the child for the purpose of the maximum stimulation of all mental operations (analysis, synthesis, generalization, comparison, critical thinking), increasing the level of formation of thinking. Psychological and pedagogical correction was carried out in three stages: propaedeutic, basic, final. The purpose of the propaedeutic stage was to prepare the child for group work for this stage the basic became the individual form of work. The second stage of psychological and pedagogical correction, which is presented in the program-methodical complex of correctional and developmental work on the development of thinking of older preschoolers with intellectual disabilities «The main correctional and developmental work on the development of thinking» took place in the form of group correctional and psychotherapeutic classes. The purpose of the second stage was the formation of productive activity, activation of initiative, cognitive motives; overcoming passive perception of reality; Increasing the level of visual action and visual thinking; maximum stimulation of all mental operations (analysis, synthesis, generalization, comparison, critical thinking). The stage of correctional and developmental work with development of thinking included 20 developed typical correctional and psychotherapeutic classes. The frequency of repetitions of the presented classes was determined by the level of mastering non-traditional techniques of painting.

The obtained data testified to the effectiveness of the program-methodical complex correctional and educational work on the development of thinking of older preschoolers with intellectual disabilities, in most preschoolers of the experimental group there were qualitative changes in the levels of formation thinking, namely, the following positive dynamics was revealed: decreased the number of behavioral disorders, conflicts with peers and adults, new elementary ideas about adequate justification were formed combination of subjects in one group; children showed more opportunities to analysis, synthesis, comparison, classification, abstraction, generalization; the ability to transfer actions to new conditions in solving visual-action problems; the level of formation of visually

effective and visually figurative thinking has increased; increased motivation, formed cognitive interest. Senior preschoolers experimental group demonstrated purposefulness, sociability in performing tasks; emotional reaction to comments, difficulties, failure, praise became more adequate; in children it was possible observe elements of critical thinking; increased the pace of work, increased attentiveness.

Key words: thinking, correction, non-traditional techniques of visual activity, senior preschool children with intellectual disabilities.

Підписано до друку 19.11.2020 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 179
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.